

RECENSIONES

Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (segles IX-XIV). Edició a cura de Josep Maria MARQUÈS. Volums I-II (Col·lecció *Diplomatari*, 1-2), Barcelona, Fundació Noguera 1993, 862 pp. en dos volums.

La Fundació Noguera ha publicat en tan sols tretze anys d'existència quinze inventaris d'arxius notariais, vint-i-vuit volums de textos i documents, quatre d'estudis, quatre més d'*Acta Notariorum Cataloniae*, tres de llibres de privilegis municipals, i ara acaben d'aparèixer, dins la nova sèrie «*Diplomatari*», dos altres volums corresponents a l'edició del *Cartoral dit de Carlemany*, a cura de Josep M. Marquès i Planagumà. Vet ací una institució cultural privada que supleix, i molt dignament, una de les principals tasques que calia esperar de les nostres universitats i acadèmies.

La publicació que ara ens ocupa aplega un conjunt de sis-cents vint-i-cinc documents, des de l'any 817 fins al 1382 com a dates extremes, oferts en la seva integritat fins al 1225, any a partir del qual l'autor ha omès els formularis idèntics i només ha transcrit els textos sencers si l'interès de la redacció ho requereix. No tots els documents ara presentats eren inèdits, però, tal com molt bé assenyala el propi J. M. Marquès, «ni l'índex de Botet i Sisó, ni les edicions parcials poden substituir una visió global del recull» (13). Aquesta es basa en dos cartorals: el primer, que hauria estat elaborat a començos del segle XIII, possiblement a instàncies del bisbe Arnau de Creixell (1199-1214), i el segon, del temps del bisbe Pere de Rocabertí (1318-1324).

Després d'una necessària descripció codicològica d'ambdós manuscrits i de l'estudi dels aspectes diplomàtics més generals de la documentació —les datacions, els escrivans, la tipologia documental, agrupada ací en actes de dret privat, de dret públic i de dret senyorial—, l'autor fa un repàs del patrimoni eclesiàstic i de la seva gestió, per acabar amb les normes d'edició seguides abans d'encetar la transcripció dels documents, que per llur riquesa han de permetre un major aprofundiment d'anàlisi, el qual des d'aquestes pàgines animem a dur a terme al mateix Dr. Josep M. Marquès com a l'especialista més qualificat.

Però, òbviament, els reculls documentals permeten sempre una multiplicitat d'atansaments que ultrapassen els límits de l'estricta història econòmica, per bé que aquesta sigui la més ben representada per la pròpia naturalesa de la documentació majoritària. I el que ara comentem sembla especialment profitós per a la història cultural, per l'interès literari de diferents textos i passatges, pel lingüístic d'alguns termes, pel librari de determinats esments i, en fi, pel simplement professional del món de l'educació de certs personatges. Vegem-ne alguns exemples.

L'edició del cartoral ens retroba amb diversos diplomes del comte Miró Bonfill de Besalú, que, si no són escrits directament per ell, almenys sembla inspirar-ne la intencionalitat estètica amb el seu conegut gust per l'expressió barroca i amanerada, que no exclou l'ús de mots grecs, com 'tetragonas', que substitueix 'quattuor' en la seqüència «omnia uero que includuntur infra istas partes tetragonas» del doc. 54, posat per escrit pel prevere Joan el 2 de febrer del 968, el qual fa un ús molt correcte del llatí amb una clara voluntat literària, que també hom observa en la 'uariatio sermonis' respecte a les fórmules tradicionals per a introduir les afrontacions de les propietats: «a parte orientis...

a parte meridiana... a parte occidentali... a parte aquilonari...».

Troblem la mateixa terminologia en el document que segueix, del 21 de febrer del mateix any, que recull també una donació de Miró Bonfill escrita ara pel levita Desideri, amb l'única variant ,a parte occidentali', lectura que no m'estranyaria que calgués restituir, així mateix, en el primer document i que segurament corrobora la participació directa, per mitjà del dictat del text o de la redacció de la minuta, del comte i futur bisbe, el qual explica de quina manera li pervingué un alou que donà a la Seu de Girona amb un text narratiu que s'escapa, amb perfecta autonomia expressiva i literària, de les rígides fórmules documentals, tal com es pot veure en el passatge que va des de «Perspicuum est igitur omnibus nobis...» fins a «...reliquit», amb inclusió d'altres paràgrafs literaris, com el comprès entre «Tandem...» i la figura etimològica, ja utilitzada en el document anterior, «...in flumine Fluiuano».

Però aquestes mostres, que hom pot qualificar de literàries, malgrat aparèixer en textos que no tenen aquesta finalitat primordial, es troben també en altres documents. El text número 58, del 31 de maig de 979, una donació inèdita a la Seu de Girona de l'ardiaca Oliba i del seu germà Sunifred, escrita pel sots-diaça Traseric, n'és un bon exemple, com el document següent, del 8 de març del 980, del ja bisbe Miró de Girona, redactat per «Tridiarius presbiter et cantor».

Els documents amb aquestes característiques literàries es podrien multiplicar fàcilment, i em permeto de cridar l'atenció sobre els següents: doc. 304 (13 d'agost de 1166), escrit per Bernat levita; doc. 325 (4 de gener de 1173), escrit per Arnau levita —amb ,uariationes' del tipus ,beate recordationis' i ,bone memorie', o modismes com «sunt quidam qui magis uolunt preesse quam prodesse»—; doc. 335 (6 de gener de 1179), escrit per Arnau sots-diaça; doc. 343 (12 de març de 1181), escrit pel ja conegut Arnau levita; doc. 356 (agost de 1187), escrit per Berenguer Sifred; doc. 392 (1 de setembre de 1209), escrit per Guillem, notari de l'arquebisbe de Tarragona; doc. 397 (16 de febrer de 1210), escrit per Arnau, monjo de Cervià; doc. 484 (20 de juliol de 1263), corresponent a l'interessantíssim text de la disputa sobre la vinguda del Messies entre Mossè ben Nahman i Pau Cristià; o, en fi, el doc. 496 (15 de setembre de 1273), degut a «Guilielmus Bernardus, scriptor de Virginibus... mandato Bernardi de Impuriis».

Des del punt de vista literari, val la pena de ressaltar també la presència en el cartoral d'una bona colla de signatures rítmiques i de rima lleonina, de les quals espero de poder oferir un ,corpus' força complet ben aviat. Vegem ara les que aquí apareixen. El 15 d'octubre de 1088 (doc. 159) en trobem unes quantes:

«Scripsit et hoc posuit sig+num leuita Iohannes.
 Petrus in hos sig+num scripsit super omnia dignum.
 Scripsit et Arnallus componere carmina doctus.
 Confirmat laudans + Guilielmus et ista sacerdos.
 Hos sequitur Petrus + proparans subscribere letus.
 Teste Berengario maneat hoc tempore cuncto.
 Ista Berengarius laudat coraula secundus».

Remarquem ací l'Arnau poeta, que segurament és el redactor dels docs. 171 (22 d'octubre de 1094), i 172 (19 de març de 1096), ben escrits i fidels als formulismes tradicionals, que signa, el primer, «Arnallus dignum subscribens denique signum...», i, el segon, «Arnallus dignum supponens denique sig+num...».

El levita Joan escrigué també el doc. 182 (3 de maig de 1100), amb un bon llatí i tendència a la creativitat literària, i concloué el text amb la mateixa referida signatura.

A més a més, signaren amb aquest estil els següents:

«Impressit scriptis signum Raimundus Ugonis» (13 de setembre de 1114, doc. 215);

- «Bernardus scriptis fauet ipodiachonus istis» (ibidem);
 «Gaufredus tandem causam confirmat eandem» (14 de febrer de 1117, doc. 220);
 «Hoc letabundus confirmo coraula Raimundus» (2 de novembre de 1120, doc. 226);
 «Ista suprascripta Bernardus firmo sacrista» (7 de gener de 1123, doc. 230; 8 de setembre de 1128, doc. 239; 6 d'abril de 1130, doc. 253; 26 de gener de 1143, doc. 275);
 «Hoc scriptum signo Geraldus corde benigno» (8 de setembre de 1128, doc. 239; 13 d'octubre de 1135, doc. 263);
 «Scriptor huius nomine Benardus capellanus de Felines» (11 de novembre de ca. 1150; doc. 286);
 «Factus leuita sic scripsit Pontius Trista» (15 de setembre de 1161, doc. 306);
 «Firmat in his scriptis Arnallus Ripariensis» (25 de març de 1226, doc. 414);
 «Hoc probat Arbertus dictus sacrista secundus» (18 de juny de 1226, docs. 415 i 416);
 «Ego Guilielmus de Montenigro Gerundensis sacrista subscribo» (15 de desembre de 1238; doc. 462).

Però al costat d'aquests exercicis d'erudició literària i dels textos ben escrits, redactats normalment per eclesiàstics, també hi ha algun indici d'ignorància entre aquest estament. El doc. 269, del 19 d'abril de 1139, conté la signatura de «Petri Bernardi clerici qui nescit scribere nomen suum et signo puncti confirmat».

Des del punt de vista lingüístic, especialment lexicogràfic, ultra el ja esmentat hel·lenisme ,tetragonas', trobem usat també ,clibanus' pel prevere Pere Blicgar en el doc. 127, del 14 de juny de 1063, d'un cert interès literari. D'aquest sacerdot coneixem també el testament, dictat el 25 de setembre de 1099, on afloren les seves inquietuds culturals en disposar que el seu nebot Arnau quedés «in potestate Berengarii Vitalis ut ipse erudiat eum». En la signatura del testament especificà, així mateix, que «propter magnitudinem infirmitatis qua deteneor nomen meum solito more scribere non ualeo, sed signo puncti confirmo» (doc. 180).

Un altre hel·lenisme, ben poc testimoniat en les fonts catalanes i que ací trobem tres cops és ,coraula', emprat de vegades en signatures rítmiques, com les ja ressenyades «Ista Berengarius laudat coraula secundus», de 1088, i «Hoc letabundus confirmo coraula secundus», de 1120. I més simplement per «Gulielmus coraula secundus» en un document del 14 de febrer de 1117 (doc. 220).

El doc. 145, datable entre 1051 i 1078, ofereix aquesta sinonímia: «...et ipsa malefacta uel hanta que in ipsa presone ullo modo accepi».

El testament sacramental de Gaufred Guillem, escrit pel prevere i monjo Isarn el 4 de novembre de 1080 (doc. 148), ens assebenta que aquell, «rediens a partibus Apulie cum dompno Berengario Gerundensi episcopo seniore suo, iacens in ipsa nau superposita mari qui rustico nomine dicitur ,catus', detentus ab egritudine qua obiit...».

El doc. 347, del 3 de març de 1183, fa sinònims ,sacrarium siue casal', terme aquest de significat no sempre ben definit en la documentació medieval catalana.

El prevere Pere usa el mot ben clàssic ,biuium' el 24 de juliol de 1136 (doc. 265), no infreqüent en els glossaris i que, d'altra banda, no crec que tingui relació amb el ,bual' del 8 de gener de 1105 (doc. 195), segurament ,biula, balda', que juntament amb ,uix / uix' apareix ací en la data més antiga coneguda.

L'equivalència de vocables semblant a la que hom troba en els glossaris, font sens dubte dels ací comentats, reapareix en el doc. 355, d'abril de 1187: «generale mercatum seu forum in singulis semper septimanis».

Aquesta estructura típica dels reculls lèxics antics es fa encara més evident en el doc.

496, del 15 de setembre de 1273, on s'especifica ,arinium seu aygualaix', mot aquest molt poc testimoniat.

En definitiva, els exemples de mots llatins o ja catalans d'interès són molts en aquest aplec diplomàtic i justament per aquest motiu l'autor n'ha triat uns quants en un *Vocabulari*, que ocupa les pàgines 847-857, i que resulta útil, per bé que no tothom estarà d'acord en totes les interpretacions i explicacions que en són donades.

Certament que cal destacar també alguns esments de llibres en la documentació. L'11 de juny de 1040, una tal Adelaida, vídua de Sunyer, en dictar testament deixà a Arnau de Santa Cecília un mancus «ad ipsum librum» (doc. 102). La publicació del testament del prevere de la seu de Girona Galter, l'1 de juliol de 1084, ens assebeta que aquest llegà al seu germà Guillem ,suum antiphonarium', i, a més a més, «precepit enim ut uenderetur ipsa casa et terra in qua Petrus Gillaberti habitat cum ipsa terra de Guillemo Pisan ad antiphonarium Sancti Ge<ne>sii [de Palafolls] faciendum» (doc. 154). També una altra publicació testamental, aquesta de Dalmau Vidal el 22 de setembre de 1089, ens fa saber que el testador «iacens in domo Iuliani clerici... dimisit Sancte Marie prelibate [Sedis Gerunde] suum psalterium et dimisit Sancto Saturnino [de Midiniano] alium psalterium» (doc. 160).

Cal suposar relacionat amb la fabricació de paper el ,molinum draparium' del 19 d'abril del 1174 (doc. 327). Destaquem, així mateix, la llicència que el rei Pere donà el 4 de febrer del 1210 (doc. 395) al bisbe Arnau de Girona perquè construís un altre molí d'aquestes característiques al riu Ter, al terme de la vila de Domeny. Uns quants anys més tard, el 12 de setembre de 1228 (doc. 428), el bisbe Guillem de Cabanelles acensà al draper Pere dos molins, un de draper i un altre de blader, situats tots dos a Domeny.

Notem també algunes dades d'interès sobre la possible retribució amb què alguns testadors gratificaren els escriptors de llurs darreres voluntats. Una tal Eliardis, el 27 de febrer del 1112, donà «ad Guilielmum presbiterum meo scriptori I pelles de gatos» (doc. 210). Per idèntic motiu, Guillem Ramon deixà a l'escrivà Pere dos sous el 30 d'abril de 1135 (doc. 260), i Bernat de Galliners, un morabatí al capellà Gaufred el 15 d'octubre de 1153 (doc. 291). Finalment, en el memorial dels terminis de cobrament dels censos de la Bisbal, de ca. 1250 (doc. 467), llegim: «Item, una libra piperis de scribania».

El 18 de març de 1234 (doc. 456), el rei Jaume I prengué diverses mesures contra certs veguers, batlles, i escriptors del bisbat de Girona, entre d'altres motius perquè «audiuimus quod tabelliones ponunt et faciunt in suis scribaniis quosdam pueros et homines simplices qui in dampnum plurium falli possunt de facili et corrumpi». Per aquest motiu manà que «tabelliones tales teneant scriptores qui sapientes sint et ydoneos (!) ad officium scribanie et non faciant instrumenta nec testes ponant improuisos et incognitos».

El cartoral dit de Carlemany permet de conèixer també el nom de diversos personatges amb càrrec docent o activitats culturals diverses. Ja hem vist «Tridiarius presbiter et cantor» de l'any 980. Un altre cantor, aquest de Sant Feliu de Girona, fou Guillem de Banyoles, citat el 25 de novembre de 1309 (doc. 394).

Entre el 20 de novembre de 1019 (doc. 79) i el 14 de juny de 1063 (doc. 127) hom testimonia el levita Ponç, ,caput scole'. El 17 de setembre de 1039 (doc. 100) apareix també el cabiscol Riquer. El 31 de març de 1049 (doc. 108), Ponç cabiscol i jutge, signa un document on empra, segons que ens és dit, signes tironians i on apareix també un ,Guibertus gramaticus'. Altres cabiscols coneguts són el levita Joan (22 de juliol de 1069, doc. 137), el jutge Bernat (1 de juliol de 1084, doc. 154 - 22 de setembre de 1089, doc. 159), Bernat (15 d'octubre de 1088, doc. 154 - 22 de novembre de 1100, doc. 184), el levita Gaufred (30 de març de 1106, doc. 199), Berenguer (14 de febrer de 1117, doc.

220 - 18 de maig de 1117, doc. 221), el qual apareix més endavant també com a jutge (21 de desembre de 1121, doc. 227 - 16 de juny de 1136, doc. 264), Fruteim (*sic*) (26 de gener de 1143, doc. 275), nom sens dubte erroni, que deu correspondre a Guillem (3 de juny de 1151, doc. 287).

Després d'aquesta sèrie apareixen els ,precentores', que el dr. Josep M. Marquès identifica amb els ,capita scole'. Són aquests: Guillem (2 de novembre de 1174, doc. 329), Gaufred de Medinyà (19 de juliol de 1179, doc. 337 - 19 de novembre de 1190, doc. 362) —el Gaufred del 25 de gener de 1182 (doc. 345) és certament un error de transcripció del cartoral—, Pere de Cassà (6 de maig de 1228, doc. 423), Ermengol de Cervià (5 de gener de 1257, doc. 473), Arnau de Miana (1 de setembre de 1272, doc. 493), Dalmau de Totzó (16 de setembre de 1301, doc. 528), Dalmau de Garriga (22 de desembre de 1301, doc. 530), Dalmau Alió (22 d'octubre de 1313, doc. 547), aquests dos darrers —si dos són— ,precentores' de Sant Feliu de Girona.

Destaquem, per últim, que a més dels ,coraule' ja esmentats, tenim notícia del levita i ,succentor' Arnau (11 de febrer de 1104, doc. 190), del metge Berenguer de Gironella (10 de setembre de 1190, doc. 361), del cirurgià de Girona, Jaume Riera (18 de desembre de 1301, doc. 529), d'Arnau de Soler, ,iuris utriusque professor' i ardiaca de Besalú (7 de febrer de 1298, doc. 520 - 2 de juny de 1321, doc. 615), del pedrer de Torroella de Fluvià, Pere (22 de desembre de 1301, doc. 530), i, encara que no acompanyi el seu nom de cap títol, assenyaalem, per les seves ressonàncies clàssiques, un Eneas que signa un document del 31 de maig de 1054 (doc. 114), i apareix en un altre de 1051-1058 (doc. 120).

Altres notícies són d'interès artístic, normalment escasses en la documentació antiga. El 15 de febrer del 1210 (doc. 396), Arnau de Llerç en disposar en darrera voluntat deixà al monestir de Santa Maria de Cervià «omnes anulos meos aureos et argenteos cum lapidibus preciosis, que omnia Arnallus de Burdils habet, et tradet eos priori, ut faciat inde cruce[m] et ponatur in altari quod ipse faciet, et ego mando fieri, in quo dicti presbiteri celebrent missas». També llega al Temple «scutum meum et sellam meam et trepas et ense[m] et lanceam», a l'orde de l'Hospital «sellam palafridi (*sic*) et frenum aureum», i al seu fill Guillem de Cervià «omnia mea uascula argentea».

Una col·lecció de textos de la riquesa informativa, sota molts diversos punts de vista, com el present, ha d'ésser realment molt ben rebuda. Llàstima, però, que no hagi estat possible de treure un major profit de la documentació original encara conservada, que sempre ha de prevaler en les edicions fins i tot en els casos en què la còpia posterior ha millorat la redacció del document. I és que, malgrat de tractar-se de textos en general força ben transcrits pels copistes dels dos cartorals, algunes lectures que ofereixen aquests ens deixen en el dubte de la seva fidelitat a l'original, particularment en els documents més antics, que semblen més difícils als susdits transcriptors, i que sols la perícia del dr. Josep M. Marquès resol sovint ,ope ingenii'.

Per concloure, doncs, no cal sinó felicitar molt sincerament l'autor d'aquesta magna obra i la fundació que ha tingut l'encert d'incorporar-la a la seva col·lecció.

Jesús Alturo i Perucho

Diplomatari de Santa Maria de Poblet. I. 960-1177, a cura d'Agustí ALTISENT (Col·lecció Fonts i Estudis, 2), Poblet i Barcelona, [Publicacions de l'Abadia i Generalitat de Catalunya] 1993, 540 pp.

L'any 1938 sortia a Barcelona, publicat per l'Institut d'Estudis Catalans a cura de